

ՇԵՔՍՊԻՐԻ ԵՐԿԵՐԻ ԹԱՐԳՄԱՆՈՒԹՅԱՆ
ՀԱՐՑԵՐԻՑ

ՇԵՔՍՊԻՐԻ ՎՐԱՑ ԹԱՐԳՄԱՆԻՉ ԻՎԱՆԵ ՄԱԶԱԲԵԼԻՆ

Բասանիոն «Վենետիկի վաճառականում» Պորցիայի մասին խոսելիս ասում է.

„...and her sunny locks
Hang on her temples like a golden fleece;
Which makes her seat of Belmont Colchos strand,
And many Jasons come in quest of her“.

Սա, թերևս, միակ տեղն է, ուր Շեքսպիրի մոտ հիշատակվում է Վրաստանը: Եվ ահա հենց կոլխիդյան Բանձա գյուղակումն է, որ 1873 թվականի ապրիլի 16-ին մի խումբ թատերասերներ բեմադրեցին «Վենետիկի վաճառականը»:

Դա շեքսպիրյան առաջին ներկայացումն էր Վրաստանում:

Այդ յուրօրինակ խորհրդանշական փաստը բաղմիցս հորջորջվեց 1964-ին Վրաստանում Շեքսպիրի 400-ամյակի նշման օրերին:

«Վենետիկի վաճառականի» մասին կա մի շեքսպիրագիտական մեկնություն ևս, որ առնչվում է ղարգարկղիկների ընտրության նշանավոր տեսարանի հետ: Լոնդոնի համալսարանի պրոֆեսոր Դեվիդ Լենգը գրում է.

„Shakespeare adapted one of the holy Barlaam's fables for the episode of the Three Caskets in The Merchant of Venice...“¹⁴

Եթե նկատի ունենանք, որ «Հիմաստնություն բալավարոց»-ի հունական տարբերակը, որն այնքան լայն տարածում էր գտել Եվրոպայում, թարգմանված է բուդդայական նույն ասերգի վրացերեն տարբերա-

կից, ապա կարելի է անկ շերտալորջան պիեսի արդեն իսկ «վրացական մեկնությունը»:

Չէի ուզեհա կանխանշել «Վրացական շերտալորիանայի» դեռևս հրատարակության մեջ դանդաղ երրորդ հատորի հոգվածներից մեկում եղած փաստարկներն ու դրույթները, ուստի միայն կհաստատեմ, որ դույություն ունի Շերտալորի «Տիտոս Անդրոնիկոսում» գործող հերոսներից մեկի անվան ծագումնաբանական հիպոթեզը, բայց որի իբր վերջինս՝ Տամորը՝ սերված է վրացի թագուհի Թամարի անունից²:

Նման փաստերն ուշագրավ են, իհարկե: Բայց Վրաստանը դրանցով չէ, որ կապված է Շերտալորի հետ: Վրացական թեմատիկան (ինչպես և Շերտալորի պիեսներում թուղյիկ շոշափված շատ ուրիշ երկրների թեմատիկան) որևէ կոնկրետ իմաստավորում կամ մշակում չի ստացել դրամատուրգի կողմից:

Շերտալորն, անշուշտ, Վրաստանի համար ավելին է նշանակել, քան հակառակը՝ Վրաստանը Շերտալորի համար: Այդ իմաստով Վրաստանը րացառություն չի կազմում. քաղաքակիրթ բոլոր մշակույթների պես, վրաց մշակույթը ևս սնվել ու հարստացել է շերտալորյան ժառանգությամբ: Հայ ընթերցողին լավ հայտնի է, թե ինչպիսի նշանակություն կարող է ունենալ Շերտալորը փոքրաթիվ ազգերի համար, մանավանդ հնադարյան կուլտուրայի տեր մի ազգության, որն ընդունակ է ստեղծագործարար ներքնկալել մեկ ուրիշ ժողովրդի գեղարվեստական հանճարը: Եվ դարբասը, որով արվեստի կոթողը մուտք պիտի գործի օտար մշակույթի անդատման, հանդիսանում է նույնարժեք թարգմանությունը: Բուն իմաստով այդպիսի թարգմանություններ իհարկե, չեն լինում: Բնությունն ու պատմությունը «հանճարեղ երկվորյակներ» լույս աշխարհ չեն բերում: Սակայն հնարավոր է հանճարեղ կրկնօրինակողի երևան գալը, որը մաքսիմալ կերպով (իբ տաղանդի ներածին չափ) վերծանում է բնագրի արժանիքները: Վրացերեն լեզվով Շերտալորի այդպիսի թարգմանիչը եղավ գրող ու հրապարակախոս Իվանե Մաշաբեկին (1854—1898), մի գեղարվեստագետ, որ հաղորդվեց շերտալորյան բարձունքների հետ և լիցքավորվեց նրա հրաշագործ արվեստով:

Ուղածղ երկրի շերտալորականն ունի իր լավագույն էջերն ու փաստերը, որոնք առավել սպառիչ ու ամենավառ բնորոշելիությամբ ի հայտ են բերում տվյալ երկրի և ազգության վերաբերմունքը գեպի մեծագույն անդլիացու ստեղծագործությունը: Հենց նման մի էջ, վրաց շերտալորա-

կանի աշդպիսի բաղմանշանակ մի փաստ էլ հանդիսանում է Ի. Մաշա-
րեկու դործունեությունը:

Մաշարեկու անվան հետ է կապված շեքսպիրյան աշխարհի հայտ-
նագործումը վրաց ընթերցողի և հանդիսատեսի համար: XIX դարի ըս-
կըզբներից ի վեր վրացերեն լեզվով կատարվող առանձին թարգմանու-
թյունները, իրենց գեղարվեստական անկատարությամբ, չէին կարող
վերստեղծել շեքսպիրյան խոսքի ողջ հմայքն ու գորությունը: Դրանք,
իհարկե, ինչ-որ դեր խաղացին Վրաստանի գրական ու հասարակական
կյանքում (վրաց հանդիսատեսը մայրենի լեզվով դիտեց ու լսեց Շեքս-
պիրին): Բայց ըստ երևույթին, հիմնականում դրանք այնքանով էին
նպաստավոր, որ ճանապարհ հարթեցին Մաշարեկու թարգմանչական
աշխատանքի համար:

Պահպանվել է վրաց հայտնի գրող, 1858-ին «Համլետը» թարգմա-
նած լավրենտի Արդաձիանիի հետաքրքրական նշումը: Նա հավաստում
է, որ ի տարբերություն ուրա թարգմանիչների Համլետ անունը իր մոտ
հաշ տառով է սկսվում ձեռքով, այլ ոչ թե Գ-ով ձեռքով: Արդաձիանին
բացատրում է, որ ուռեբեռնում այդ հնչյունը բացակայում է, մինչդեռ
վրացերենում և հնչյունը կա, և տառը: Սա թերեւ շատ թույլ մի փաս-
տարկ էր բնագրից թարգմանելու օգտին: Ինքը Արդաձիանին անգլերեն
չգիտեր և միայն ֆրանսերեն թարգմանությամբ կարող էր ստուգել բնա-
գրի հետ ուղղական տեքստի հարադատ լինելը: Անգլերենից Շեքսպիրին
առաջինը թարգմանել սկսեց Դիմիտրի Կիպիանին:

Իսկ ահա անգլերենի և վրացերենի փայլուն գիտակ Իվանե Մաշա-
րեկին բարձր պրոֆեսիոնալիզմ ներմուծեց վրաց թարգմանչական գրա-
կանության մեջ, կարողացավ գեղարվեստական լիարժեք հնչեղություն
ստեղծել իր թարգմանություններին, որի շնորհիվ նրա այդ գործերը
նույնքան հաստատուն տեղ գրավեցին մայրենի գրականության դանձա-
բանում, որքան և վրացական գրողների լավագույն երկերը:

Մաշարեկու թարգմանությունների հաջողությունը մեծապես նպաստել
է այն փաստը, որ նա վրաց գրականության դասական հեղինակներից
մեկի՝ Իլյա Ճավճավաձեի հետ մեկտեղ սկզբից եւթ (շեքսպիրյան իր առա-
ջին թարգմանությունը՝ «Արքա Լիրը» Մաշարեկին իրականացրել է Ի. Ճավ-
ճավաձեի հետ միասին) ճիշտ որոշեց վրացական չափածոյի՝ Շեքսպիրի
բանաստեղծությունը համապատասխանող ութմաշակի: Նրա բոլոր ութ
թարգմանություններում («Արքա Լիր», «Համլետ», «Օթելլո», Հուլիոս Կե-
սար», «Մակբեթ», «Անտոնիոս և Կլեոպատրա», «Ռիչարդ Նրլորդ», «Կո-

րիտան») օգտագործված է վրացական տասնչորս վանկանոց ազատ հանգաշարը, որ ամենից ավելի հարմար է գալիս շեքսպիրյան բնագրի հյուսվածքն ու ողին վերարտադրելու համար: Այդպիսի հանգաշարը, Շեքսպիրի ողերգությունների սեփական առանձնահատկությունները հշտորեն վերարտադրելուց բացի, շատ բնահատուկ էր վրացերեն լեզվին բնդհանրապես, որովհետև բխում էր վրաց ազգային բանաստեղծության դարավոր ավանդույթներից:

Մաշաբելու թարգմանությունները ուսումնասիրելիս պարմանում ես ոչ միայն անգլերենի խոր խմացություն, այլև շեքսպիրյան տեքստի, իմաստավորումների քաջ գիտակցություն վրա: Բնագրի այն հենակետերը, որոնց մասին շեքսպիրագիտական բազում ծանոթագրություններ են արվել, Մաշաբելու թարգմանություններում ասես գտել են իրենց «գիտական հիմնավորումը»: Վրացերենում դրանք ձևոր են բերել այնպիսի հրատակություն, որ հաճախ ներկայանում են իբրև բնագրային տեքստի համոզիչ մեկնաբանումներ:

Բերեմ միայն մեկ օրինակ. դա սեփայնոր Միխայիլ Գիթիմկրելու կատարած գիտումն է, որի մասին նրա գրած հոգվածը հրատարակվել է «Վրացական շեքսպիրիան» ժողովածուի երկրորդ հատորում:

«Համլետ» վրացական թարգմանության մեջ «Օ սարսափ, սարսափ, ահավոր սարսափ» ռեպլիկն անում է ոչ թե ուրվականը, այլ Համլետը: Շեքսպիրի ստեղծագործության մի բանի հետադրուդներ դառնում էին, որ պիեսի մեղ չհասած մի տարբերակում հենց այդպես էլ գրված է: Բայց դա արդեն տեքստի գիտական մեկնաբանման հարց է: Մինչդեռ մենախոսության ռիթմիկ կառուցվածքի խոր վերլուծմամբ է Մաշաբելին այն համոզման եկել, որ ռեպլիկը պատկանում է Համլետին: Դավիդ Գարրիկի առաջարկած բեմական տարբերակը (որ հենց այդպես էլ մեկնաբանում էր ավյալ հատվածը) Մաշաբելու մոտ գրական վավերացման է ենթարկվել:

Մաշաբելու թարգմանությունները Շեքսպիրի հանդեպ վրաստանում եղած հսկայական հետաքրքրության արգասիք էին: Շնորհիվ իրենց գեղարվեստական բարձր արժանիքների, բանաստեղծական վերաշարադրման համակերպ ձևերի, դրամատիկական անբունագրոս երկախոսության, մտքերի և զգացումների նորագույն երանդների հմուտ վերարտադրման և կիրառված գրական նոր լեզվի կենսունակության, որի ակունքներում կանգնած էր Մաշաբելու ավագ ընկերն ու ուսուցիչը՝ Իլյա Ծավճավաճեն, հիշյալ թարգմանությունները վճռական դեր խաղացին վրաց պոեզիայի-

նալ թատրոնում շեքսպիրյան խաղացանի հաստատելու գործում: Շեքսպիրի վրացերեն լեզվով հիանալիորեն հնչող այդ երկացանիլը մեծապես նպաստեց նախահեղափոխական վրաց թատրոնի ականավոր վարպետների ստեղծագործական հաջողությանը, մասնավորապես, Լադո Մեսխիշվիլու Համլետի փայլուն կերպավորմանը: Հետաքրքրական է նշել, որ Մեսխիշվիլու Համլետ խաղալու առաջին փորձը, Պարցելաձեի թարգմանությամբ, հաջողությամբ չպսակվեց: Միայն հետո, երբ արտիստը օգտրվեց Մաչաբելու թարգմանությունից, նրա դերակատարումը բոլորի կողմից ճանաչվեց իբրև բեմարվեստի գլուխգործոց:

«Վենետիկի վաճառականի» Բանձա գյուղակում կայացած համեստ բեմադրությունը մեր օրերից բաժանվում է մի այնպիսի ժամանակահատվածով, որը լի է շեքսպիրյան դրամատուրգիայի, շեքսպիրյան հումանիզմի խորքերը թափանցելու ձգտմամբ, որոնումներով, նրա կապը վրացական մշակույթի հետ ամրապնդելու և բեղմնավորելու բազում նոր ու հետաքրքրական փորձերով: Այդ գործին իրենց մասնակցությունն են բերել մեծ թվով գրողներ, թարգմանիչներ, դերասաններ, ռեժիսյորներ, նկարիչներ, կոմպոզիտորներ և անգամ բալետմեյստերներ: Սակայն իվանե Մաչաբելու թարգմանությունները մինչև օրս էլ մնում են իբրև վրաց շեքսպիրականի չգերազանցված նվաճումներ: Միանգամայն ճիշտ էր անգլիացի հասարակական գործիչ ու թարգմանիչ Օլիվեր Ուորդոպը, երբ գրում էր Մաչաբելուն.

„Your translation of Julius Caesar is something to be proud of; it is at once a proof of your own genius and of the wonderful wealth of your language. I have new French, German, Russian, Bulgarian versions of this play, but none of them seems to be faithful as yours. You have done a work that progeny will admire, even if you do not get praise from your contemporaries“.³

Ուորդոպի գնահատականը հավաստի պիտի համարել, քանի որ նա մեկն էր այն քչերից, որ հավաստապես տիրապետում էր թե եվրոպական լեզուներին, թե վրացերենին, կնշանակի հնարավորություն, ես կասեի, նաև բարոյական իրավունք ունեի գնահատելու շեքսպիրյան թարգմանություններն իր ժամանակի եվրոպային գրեթե անհայտ մի ժողովրդի լեզվով:

1. The Balavarianti, Translated from the old Georgian by David Marshall Lang, London, 1966, էջ 91
2. Sh' n E. K. Chambers, William Shakespeare, vol. I., Oxford, 1930, էջ 322.
3. «Դուք իրավունք ունեք հպարտանալու «Հուլիոս Կեսարի» թարգմանությամբ, որ վկայում է ձեր ազգանդի մեծությունը և վրացերեն լեզվի աղչեցուցիչ հարստությունը, ես իմ ձեռքի տակ ունեմ այդ պիեսի ֆրանսիական, գերմանական, ռուսական և բուլղարական թարգմանությունները, սակայն դրանցից ոչ մեկը ձերինի հետ համեմատվել չեն կարող: Դուք մի այնպիսի գործ եք արել, որ սերունդներին հպարտություն կներշնչի, թեկուզ եթե ժամանակակիցները ձեզ ինչպես հարկն է չգնահատեն»: